

PRATARMĖ

Šis straipsnių rinkinys parengtas mokslo tyrimų projekto „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija, vaizdinys ir modernūs tapatumai“ metu¹. Be to, jame yra keletas publikacijų, parengtų Vilniaus universitete 2012 m. lapkričio 15–16 d. vykusioje tarptautinėje konferencijoje „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos istorijos ir tradicijos fenomenai: tautų atminties vietos“ skaitytų pranešimų pagrindu.

2010–2013 m. projektas „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija, vaizdinys ir modernūs tapatumai“ turėjo keletą tikslų. Jame buvo siekiama plėtoti, sujungti ir įgyvendinti metodologiškai naujus modernių Lietuvos, Baltarusijos, Ukrainos, Lenkijos ir Rusijos tautų tapatybių ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos (toliau – LDK) atminties tyrimus. Kartu šis projektas buvo orientuotas į aktualias LDK istorijos, tradicijos bei lietuvių, rusėnų, lenkų, rusų etninių grupių tapatybių ir istorinės atminties XIV–XXI a. tyrimų problemas.

Kaip minėjome, projektas buvo vykdomas nuo 2010 m., tačiau jo idėjos ištakas ir pirmuosius darbus galime nukelti keleriais metais anksčiau. 2007–2009 m. buvo sėkmingai įgyvendinti du ankstesni tęstiniai „LDK paveldo „dalybų“ projektai. Jų metu organizuotų konferencijų pranešimų pagrindu buvo išleisti du mokslinių straipsnių rinkiniai².

Jau ankstesniuose tyrimuose buvo pabrėžta, kad LDK vaizdinį pokomunistinėje epochoje esmingai veikė monoperspektyvios tautinių istoriografijų tradicijos. Šių tradicijų didieji naratyvai nulėmė LDK istorijos, kultūros ir paveldo „dalybas“, o tai taikliai yra pavadinta „sudužusio veidrodžio šukėmis“. Norint įveikti šį „šukių“ efektą, šiame projekte buvo siekiama parodyti LDK kultūros įvairovę, heterogeniškas ir homogeniškas kultūros formas, šį kartą taip pat pasitelkiant atminties vietų teoriją.

¹ Projektą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. VAT-19/2010).

² *Bumblauskas A., Liekis Š., Potašenko G.*, sud. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo „dalybos“. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008 (Specialusis „Lietuvos istorijos studijų“ leidinys, t. 5); *Bumblauskas A., Liekis Š., Potašenko G.*, sud. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009 (Specialusis „Lietuvos istorijos studijų“ leidinys, t. 7).

Konstatavus monoperspektyvaus etnonacionalistinio naratyvo vyravimą Lietuvos ir užsienio istoriografijose bei istorinėse kultūrose, dar aktualesnė pasidarė LDK atminties vietų idėja. LDK erdvėje galima pamatyti ne tik sutampančių modernių tautų simbolių (pavyzdžiui, Žalgirį ar Vytautą), bet ir – gerokai dažniau – problemiškas, disonuojančias, iš skirtingų tautų perspektyvų kitaip matomas viso regiono „atminties vietas“. Remdamiesi Pierre'o Nora idėjomis, LDK istorijoje ir tradicijoje galime aptikti šias disonuojančias skirtybes arba „atminties vietas“: lietuviai, lenkai ir baltarusiai kaip LDK kūrėjai; lietuviai, „litvinai“ ir „litoucai“, pagonys, katalikai ir stačiatikiai; imperija ir tolerancija; lietuvių kalba ir „lietuvių kalbos“ – lotynų, lenkų, rusėnų; kazokai kaip sudedamoji LDK dalis ir kaip karinis „svetimųjų“ įrankis.

Bendradarbiaujant su LDK istorijos subjektiškumą suvokiančiais istorikais iš Lietuvos ir gretimų šalių – Lenkijos, Baltarusijos, Ukrainos, Rusijos, taip pat buvo svarbu parodyti, kaip evoliucionavo istoriografinės idėjos ir LDK vaizdinys. Todėl antrojo projekto etapo baigiamąją konferenciją ir pavadino „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos istorijos ir tradicijos fenomenai: tautų atminties vietas“. Joje buvo subrandinta mintis ir sykiu būsimas šio projekto plėtros siekinys – nuo straipsnių rinkinių ar sintezių-dupletų³ prie Septynknygės idėjos. Tai nuosekliai įgyvendintos daugiaperspektyvios LDK istorijos idėja, kuri gali praturtinti LDK istorijos, paveldo ir tradicijos pažinimą, o kartu liudyti modernių tapatybių slinktis. Mažiausiai septynios tautinės istoriografinės tradicijos gali pretenduoti į LDK istoriją, paveldą ir tradiciją: lietuvių, lenkų, baltarusių, ukrainiečių, taip pat žydų, rusų ir vokiečių.

Be to, dominuojant monoperspektyviems naratyvams, verta pabrėžti istorinių koncepcijų naratyvinės prigimties tezę. Tai reiškia, kad greta etnonacionalistinio naratyvo formuojasi ir kiti naratyvai, taip pat pretenduojantys į patriotizmą – krikščioniškas, liberalusis ar socialistinis. Todėl šio projekto metu pradėjome kurti LDK kaip atminties vietos koncepciją ir sąrašą, kurio pirmasis variantas buvo paskelbtas internete⁴. Šiame straipsnių rinkinyje publikuojamas pataisytas ir papildytas LDK kaip atminties vietų sąrašas. Jame į LDK istoriją ir jos tradiciją žvelgiama iš Lietuvos taško, tačiau kartu bandyta pamatyti LDK baltarusių, ukrainiečių, lenkų ir kitų akimis. Lietuviams LDK yra lietuvių valstybė, baltarusiams – baltaru-

³ Žr., pavyzdžiui, įgyvendintą projektą: *Rachuba A., Kiaupienė J., Kiaupa Z.* Historia Litwy: dwugłos polsko-litewski. Warszawa, 2008.

⁴ *Bumblauskas A.* LDK ir jos fenomenai – modernių tautų „atminties vietos“: didžiųjų ir alternatyviųjų naratyvų vaizdiniai ULB regiono istorinėje kultūroje (Tyrimų ir istorinės kultūros konstravimo krypties metmenys). 2011. Prieiga: <http://www.mdl.lt/wp-content/upload/ldk-atminties-vietu-tyrimu-kryptiu-metmenys.pdf>]; *Bumblauskas A.* LDK ir jos fenomenai – modernių tautų „atminties vietos“: sąrašas. 2011. Prieiga: <http://www.mdl.lt/links/naratyvai-ir-atminties-vietos/ldk-atminties-vietos-sarasas/>].

sių valstybė, o ukrainiečiams – „Lietuvos epocha“ Ukrainoje. O štai lenkams LDK dažnai yra kūrybingieji „kresai“ (pasak Juzefo Piłsudskio) arba tik senalietuvių (kurių dauguma tapo Lenkijos valstybės ar moderniosios tautos dalimi) valstybė. Žydai įsivaizdavo LDK kaip „Lite“, rusai – kaip nedespotinės Rusijos alternatyvą („drugaja Rus“). Šiuolaikinio mokslo perspektyvoje LDK vaizdinys kinta link daugiakultūrės imperijos ir „tautų lopšio“ idėjos. Panašius apibūdinimus galima skirti ir Vilniui, kaip daugiakultūriam metropolui⁵.

Daugiaperspektyvus požiūris skatina atsigręžti į naujus LDK istorijos ir atminties fenomenus. Atskleidus lenkakalbį LDK paveldą, kyla poreikis adekvačiau įvertinti trečiojo potencialaus Abiejų Tautų Respublikos nario – Rusios – vaidmenį ir reikšmę. Svarbu išsiaiškinti, kiek reali buvo galimybė transformuotis į *Trijų Tautų Respubliką*. Dar kitas klausimas – kazokijos fenomenas. Lietuvių istoriografijoje kazokai dažniausiai minimi epizodiškai ir neigiamai, nagrinėjant XVII a. vidurio bei XIX a. įvykius, susijusius su kazokais kaip rusų imperinės politikos įrankiu. Šiuolaikiniai ukrainiečių ir baltarusių istorikai koreguoja šį kazokų įvaizdį ir leidžia kazokiją traktuoti kaip svarbią LDK istorijos dalį.

Trylika šio rinkinio straipsnių ir dar dvi apžvalgos sudėlioti į penkis skyrius. Pirmame skyriuje Alfredas Bumblauskas savo straipsnyje nagrinėja LDK kaip tautų atminties vietą. Be to, jis pateikia apibendrintą 2010–2013 m. projekto „LDK tradicija, vaizdinys ir modernūs tapatumai“ idėjinę evoliuciją, hipotezių ir koncepcijų formulavimo dinamiką bei konferencijos „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos istorijos ir tradicijos fenomenai: tautų atminties vietos“ vietą šiame projekte. Ryšardo Gaidžio straipsnyje atskleidžiamas ryšys tarp LDK kaip atminties vietos ir krajovcų ideologijos.

Antrame skyriuje spausdinami trys straipsniai. Sergejus Temčinas savo straipsnyje siekia patikrinti hipotezę, kad apie 1585 m., dar prieš išleidžiant Mikalojaus Daukšos iš lenkiškos versijos į lietuvių kalbą verstą Jokūbo Ledesmos katekizmą (Vilnius, 1595), LDK sostinėje buvo išspausdintas iki mūsų dienų neišlikęs Petro Kanizijaus katekizmo lietuviškas vertimas. Lenkų istorikas Józefas Maroszekas nagrinėja išskirtinę Vilniaus, kaip LDK sostinės, teisinę, socialinę, kultūrinę ir konfesinę situaciją iki Liublino unijos, kai mieste egzistavo kelios nepriklausomos jurisdikos. Autorius telkiasi į dilemą „*Slavia orthodoxa* ar *Slavia unita*“. Ukrainiečių istorikas Dmitrijus Vaščukas aptaria Ukrainos elito teisinę kultūrą XV a. antrojoje pusėje.

Trečias skyrius skirtas LDK kazokijos fenomenui. Jį sudaro keturi straipsniai. Baltarusių istorikas Igoris Marzaliukas nagrinėja kazokų vaizdinį baltarusių istoriografijoje ir kolektyvinėje atmintyje. Ukrainiečių istorikas Borisas Čerkasas gilinasi

⁵ Šiai idėjai skyrėme straipsnių rinkinį, kuris formaliai nepriklauso nei pirmam, nei antram projekto etapui: Bumblauskas A., Liekis Š., Potašenko G., red. kol. Naujas Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas. Vilnius, 2009.

į ankstyvąją Ukrainos kazokų istoriją iki Liublino unijos sudarymo ir siekia parodyti jų socialinį portretą, remdamasis jų karine tarnyba valstybei. Kitas ukrainiečių istorikas, Valerijus Stepankovas, analizuoja Ukrainos kazokų elito požiūrį į LDK. Lenkų karo istorikas Mirosławas Nagielskis aiškina LDK kariuomenės indėlį, malšinant Bogdano Chmelnickio sukilimą 1648–1651 m.

Ketvirtame skyriuje nagrinėjama LDK tradicija XIX–XXI a. pradžios istorinėje atmintyje. Rimanto Miknio ir Dariaus Staliūno straipsnyje dar kartą sugrįžtama prie lenkų ir lietuvių konflikto XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje. Autoriai siekia atsakyti į klausimą, ar tikrai šis konfliktas gali būti suprantamas kaip dviem skirtingoms lietuviybės formoms atstovaujančių grupių – „senalietuvių“ ir „naujalietuvių“ – susidūrimas. Lenkų istorikas Leszekas Zasztowtas savo straipsnyje gilina į LDK „pamiršimo“ XIX–XX a. lenkų historiografijoje problemą. Baltarusių istorikas Alesius Smaliančukas aptaria krajovcų ideologijos atsiradimo aplinkybes, pagrindinius šio judėjimo bruožus ir analizuoja Romano Skirmunto krajovciškumo sampratą. Aurimas Švedas nagrinėjo nepriklausomos Lietuvos kinematografo atstovų bandymus interpretuoti LDK istoriją scenarijuose „Margiris“ ir „Žalgiris. Geležies diena“, inspiruotuose Lietuvos tūkstantmečiui paminėti skirtos programos istorinio kino filmo konkurso.

Penktame skyriuje dedama Vilniaus universitete 2012 m. lapkričio 15–16 d. vykusios tarptautinės konferencijos „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos istorijos ir tradicijos fenomenai: tautų atminties vietos“ apžvalga. Ją parengė lenkų istorikas Leszekas Zasztowtas. R. Gaidis savo atsiliepime aptarė šio projekto idėjos ištakas, jo eigą ir svarbiausius rezultatus. Priede spausdinamas A. Bumblausko ir Mangirdo Bumblausko parengtas, talkinant daugeliui kitų tyrėjų, LDK atminties vietų sąrašas.

Mokslo tyrimų projektas „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija, vaizdinys ir modernūs tapatumai“ yra kompleksinis ir tarptautinis. Jis apima svarbias humanitarinių ir socialinių mokslų sandūros problemas, orientuotas į įvairias teorines perspektyvas. Tikimės, kad šis projektas ir jo metu parengtos knygos⁶ ir toliau prisidės prie LDK tradicijų ir atminties tyrimų metodologijos bei Lietuvos etninių grupių (mažumų) tapatybių raidos XIV–XXI a. pradžioje sampratos atnaujinimo.

Kartu manome, kad slinktis nuo uždaro etnocentrizmo ir historiografinio mandagumo prie produktyvių diskusijų ir daugiaperspektyvaus žvilgsnio į LDK isto-

⁶ Šio projekto metu iš viso buvo parengtos keturios knygos. Be šios, išėjo dar trys knygos: 1. *Bumblauskas A. Lietuvos Didžioji Kunigaikštija ir jos tradicija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010; 2. *Хронограф Литовский, сиречь Летописец степенный Древлеправославного Христианства / Подготовлено Надеждой Морозовой и Григорием Потащенко*. Вильнюс: Вильнюсский университет, 2011; 3. *Potašenko G., ats. red. Lietuvos rusai XX–XXI amžiaus pradžioje: istorija, tapatybė, atmintis*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.

riją ir tradiciją skatins ne niveliuoti skirtingus požiūrius, o kuo daugiau juos išviesinti. Tuomet būtų galima pateikti tiek tradicines monoperspektyvias, tiek naujas dialogiškas laikysenas, kurios paryškintų skirtingų naratyvų sankirtas ir sykiu potencialias LDK atminties vietas.

Kitaip tariant, taikant atminties vietų teoriją ir daugiaperspektyvų požiūrį, būtų judama link naujo pobūdžio LDK istorijos sintezės ir brandesnės europietiškos modernių tautų atminties kultūros Vidurio ir Rytų Europoje.

Prof. dr. *Alfredas Bumblauskas*,
doc. dr. *Grigorijus Potašenko*